

Collectiebeheerder Erwin Kompanje heeft voor de expositie 'het Kabinet van dr. A.B. van Deinse' alle publicaties die de veelzijdige Rotterdamse bioloog in de periode 1912 - 1966 op zijn naam heeft staan, nog eens doorgenomen en er het volgende van op papier gezet.

Antonius Boudewijn van Deinse werd op 9 november 1885 te Nijmegen geboren. Hij doorliep de lagere en middelbare school in Arnhem, en vatte vervolgens in 1906 te Utrecht zijn studie in de biologie aan. Aangezien HBS-ers in die tijd geen academische examens konden afleggen, deed Van Deinse examen voor de middelbare akte plant-, dier-, aard- en delfstofkunde. In 1910 slaagde hij voor dit examen. Hierna werd hij hoofd-assistent op het Zoölogisch Laboratorium van de Leidse universiteit bij professor Vosmaer. Met ingang van 1 januari 1913 werd Van Deinse benoemd tot leraar in de natuurlijke historie aan het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam. Hij bleef deze functie vervullen tot zijn pensionering in 1951.

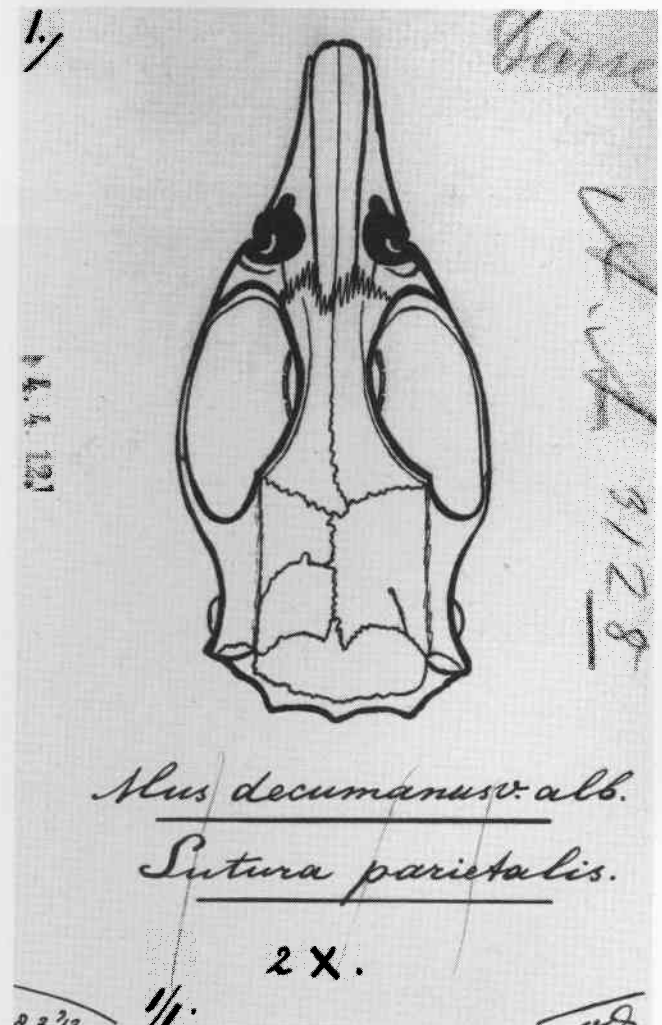
schrijver in hart en nieren

Het aanspoelen van enige exemplaren van de gewone vinvis *Balaenoptera physalus* in het begin van de Eerste Wereldoorlog is de directe aanleiding geweest voor de cetologische interesse van Van Deinse. Deze interesse zal een nadrukkelijke stempel op zijn levensloop drukken. De aanwezigheid van resten van fossiele Cetacea en geschiedenis van strandingen van recente soorten was het onderwerp voor zijn dissertatie waarop hij in 1931 cum laude promoveerde. Van Deinse was een schrijver in hart en nieren. In totaal heb ik 158 korte en langere artikelen kunnen traceren. Verder schreef hij zeer regelmatig in couranten als de NIEUWE ROTTERDAMSE COURANT (NRC) en het ROTTERDAMS NIEUWSBLAD, resulterend in een lijst van honderden berichten en berichtjes. Het leeuwendeel heeft uiteraard de cetologie als onderwerp, maar zoals veelal gebruikelijk was voor biologen uit die tijd, had hij interesse voor vele facetten van de biologie en de historie ervan. Dit blijkt dan ook uit de variatie van onderwerpen in de publicaties. In dit artikel zal ik chronologisch de lijst van publicaties doorlopen.

publicaties in 1912 en 1913

Van Deinse debuteerde als schrijver op 27 jarige leeftijd in 1912 met het artikel 'Fossielen in vuurstenen' in DE LEVENDE NATUUR. Hij beschrijft hierin de vondsten van o.a. fossiele Bryozoa en schelpen in vuurstenen die hij te Enschede verzamelde. De andere publicaties uit 1912 en 1913 zijn het resultaat van zijn werk als zoölogisch assistent in Leiden. Zij handelen over anatomische onderwerpen als de sutura parietalis (schedelnaad) bij zoogdieren (figuur 1), afwijkingen aan de menselijke schedel en deformaties aan schelpen. Hij publiceerde deze in de Engelse taal, terwijl zijn overige werk vrijwel uitsluitend in het Nederlands werd geschreven.

figuur 1 Originele door Van Deinse getekende en van bij-schrift voorziene afbeelding van de schedel met schedelnaaden (sutura parietalis) van een witte rat (*Mus decumanus* var. *albus*); deze tekening illustreerde een van zijn eerste wetenschappelijke artikelen; het werd gepubliceerd in de 'Anatomische Anzeiger' in 1912

de periode 1913 tot 1920

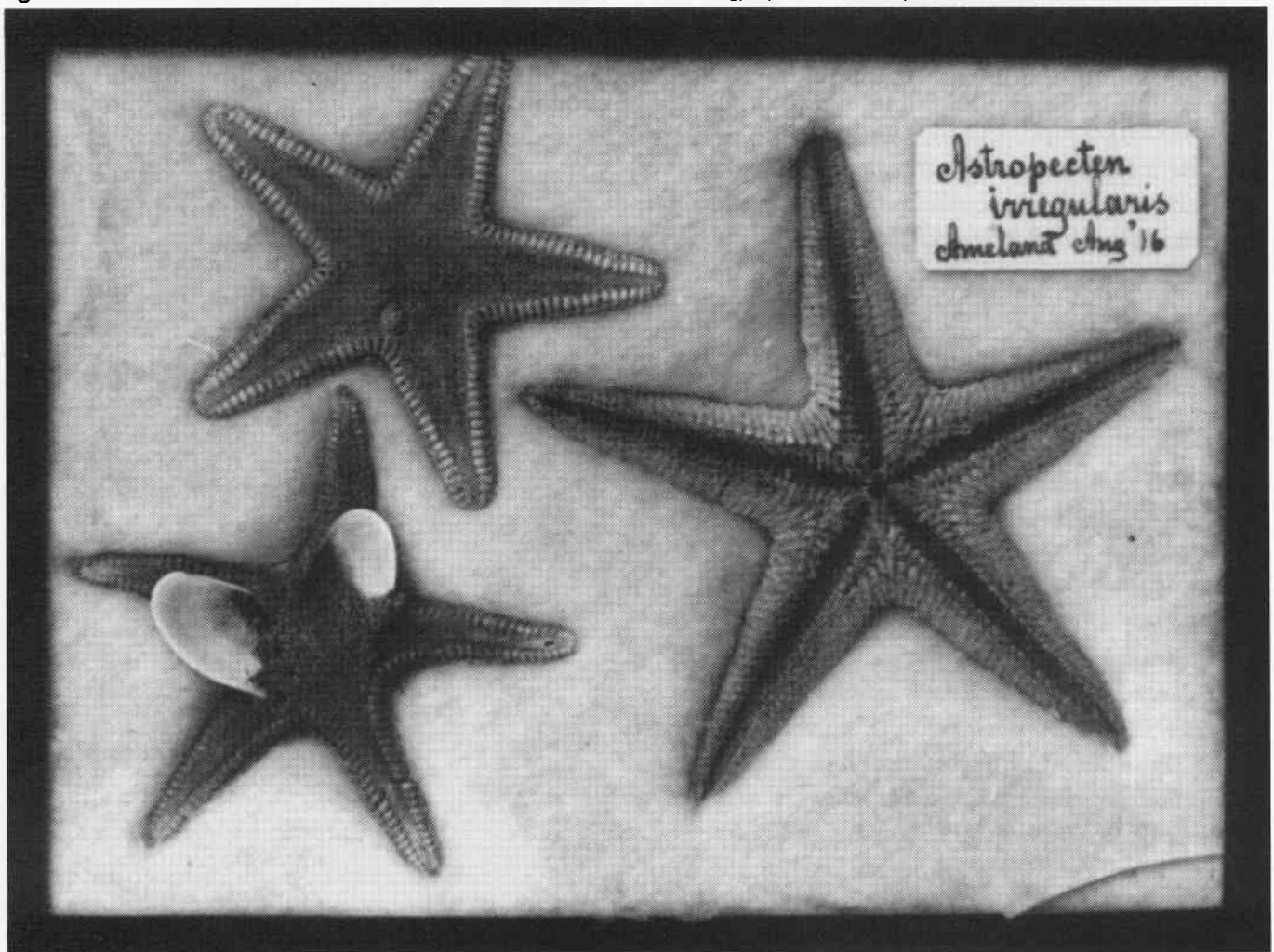
Tussen 1913 en 1915 verschenen er geen publicaties van Van Deinse. In deze periode zal hij zich geheel aan zijn nieuwe baan als leraar gewijd hebben, waardoor tijd voor publiceren ontbrak. Na het aanspoelen van vier dode vinvissen *Balaenoptera physalus* in november 1914 (Wissekerke, Katwijk-aan Zee, Hoek van Holland en Bergen aan Zee) bezocht hij de aangespoelde dieren en verzamelde verschillende onderdelen voor zijn collectie.

In 1915 publiceerde hij twee artikelen over zijn ervaringen bij deze aanspoelingen in DE LEVENDE NATUUR, waarin hij een duidelijk beeld van een aanspoeling van een grote walvis in die tijd neerzet. Ik laat Van Deinse maar zelf aan het woord: 'Zaterdag-middag tegen drieën verliet ik Rotterdam en was om zes uur ongeveer in Goes, waar een autobus me naar Wolphaartsdijk bracht. In een halfuur was ik dus al bij de Zandkreek, het water tussen N. en Z. Beveland en voer dadelijk met een motorboot over, naar Kortgene. Na een kwartier tobben over een buitengewoon modderigen dijk, in stikdonker bovendien, kwam ik doornat in

het eigenlijke dorp. Er is daar een uitstekend Hotel "de Graaf van Buren" en voor ik verder ging naar Wissekerke, heb ik daar gegeten en om verschillende inlichtingen gevraagd. Verscheidene personen hadden het zeemonster al gezien en ik hoorde met genoegen, dat in een boekhandel in Kortgene een groote foto van het dier lag' (uit DE LEVENDE NATUUR 15 februari 1915).

In 1918 verscheen er van de hand van Van Deinse in de ZOÖLOGISCHE MEDEDELINGEN een overzicht van alle strandingen van *Balaenoptera*-soorten tussen 1306 en 1918. Ook hierin verhaalt Van Deinse weer zeer smakelijk over de ervaringen bij de strandingen uit het begin van de eeuw. Bij de stranding van 1910 schrijft hij: 'Toen de vinvisch aangesneden werd, baanden de rottingsgasen zich met zooveel geweld een uitweg, dat "men het gebrul over heel Walcheren kon hooren"!' (pagina 234). Tevens publiceerde hij in 1918 als ZOÖLOGISCHE MEDEDELING een overzicht van de strandingen van potvissen *Physeter macrocephalus* tussen 1531 en 1788.

figuur 2 Een drietal zeesterren waarvan er een na het eten van een zaagje (*Donax vittatus*) bezweken is

In de collectie van het Natuurmuseum Rotterdam bevindt zich een merkwaardig botstuk uit de collectie van Van Deinse. Het is een humerus, radius en ulna ('ellebooggewricht') van een potvis *Physeter macrocephalus* welke geheel met elkaar tot één stuk vergroeid zijn. In 1916 schreef Van Deinse over dit botstuk in de ANATOMISCHE ANZEIGER onder de titel 'Zur Flossenversteifung der Cetaceen'. Een ander opmerkelijk stuk in de collectie is een kamster *Astropecten aurantiacus* die een zaagje *Donax vittatus* verorberd had en hieraan bezweken was (figuur 2). Van Deinse bracht dit voorval onder de aandacht van biologisch Nederland door publicatie in DE LEVENDE NATUUR in 1916. In 1951 en 1954 komt hij met soortgelijke voorvallen, maar dan met respectievelijk een tere platschelp *Angulus tenuis* en een kokkel *Cardium edule* (DE LEVENDE NATUUR 1951 pag. 59-60, 1954 pag. 58-59).

Van Deinse had veel interesse in de blaaswormziekte, veroorzaakt door de lintwormsoort *Taenia echinococcus*. Hij hing de hypothese aan dat de ziekte door walvisvaarders in Nederland gebracht was. In 1919 publiceerde hij voor het eerst hierover in het (nu nog) toonaangevende medische weekblad in Nederland, het NEDERLANDS TIJDSCHRIFT VOOR GENEESKUNDE. In 1955 en 1957 komt hij nogmaals op deze materie terug in GENEESKUNDIGE BLADEN en DOCUMENTA DE MEDICINA GEOGRAPHICA ET TROPICA.

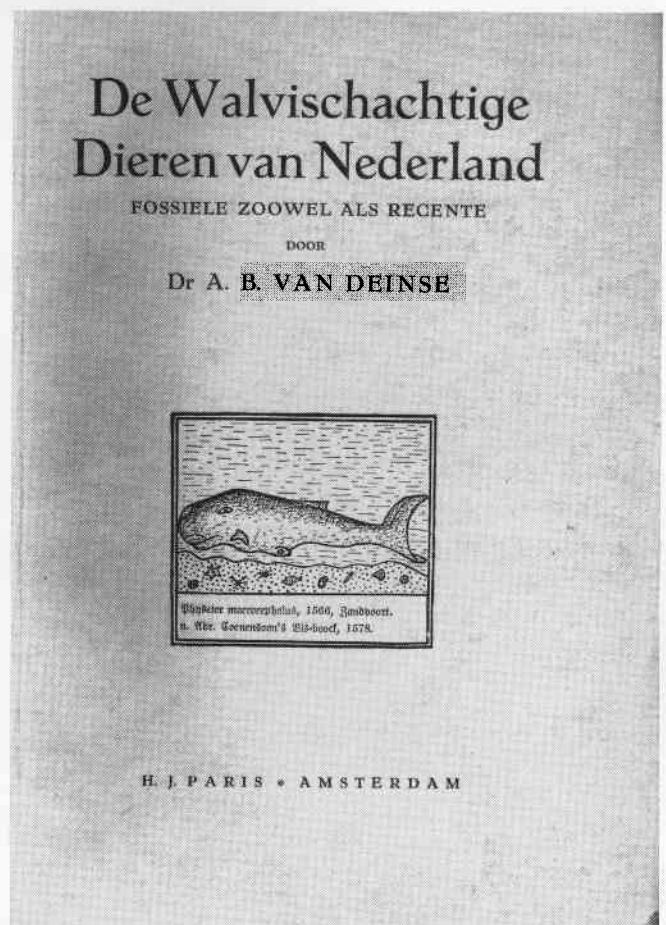
de periode 1920 tot 1930

In deze periode zien wij in de onderwerpen van de publicaties de voorbereidingen van de dissertatie opkomen. Vijf publicaties over de geschiedenis van de oude walvisvaart, twee over de fossiele Cetacea en Pinnipedia in Nederland en acht publicaties over recente Cetacea. In DE LEVENDE NATUUR verschijnen twee overzichtsartikelen over de toen algemeenste Nederlandse Cetacea, de tuimelaar *Tursiops truncatus* (1923) en de bruinvis *Phocoena phocoena* (1924). In het artikel over de Nederlandse tuimelaars beschrijft Van Deinse de vondst van zijn eerste dode tuimelaar op Ameland in augustus 1919. Dat het verzamelen van dode Cetacea niet altijd even gemakkelijk is, komt in dit artikel duidelijk naar voren. Ik citeer: 'Al werkend ging mij meermalen door het hoofd: "Wat ben je toch begonnen?" Meedere badgasten waren lastig-belangstellend, maar gingen gelukkig meestal spoedig weg door de doordringende, niet goed

onder woorden te brengen "reuk", om maar geen ander woord te gebruiken! De Hotelhouder toonde zich ontevreden, door de vele klachten van de gasten, want ook binnenshuis drong de lucht door! Maar, om kort te gaan, de schedel kwam schoon, werd, met tongbeen en onderkaak, compleet gemaakt en is nu een sieraad van mijn collectie' (pag. 226). Iedereen die ooit dicht bij een rottende walvisachtige gestaan heeft begrijpt wat Van Deinse met de 'reuk' bedoelde.

de periode 1930 tot 1965

Op 7 juli 1931 wordt veel spoorwerk van Van Deinse beloond in het cum laude promoveren op de dissertatie 'De fossiele en recente Cetacea van Nederland'. In ruim 300 pagina's beschrijft Van Deinse op een prettig leesbare manier de strandingsgegevens van recente Cetacea tussen 808 en 1930 en de determinaties van honderden botfossielen van uitgestorven walvisachtigen, voornamelijk uit de Needse berg. De dissertatie komt ook in de boekwinkel onder de titel 'De walvisachtige dieren van Nederland, fossiele zoowel als recente' uitgegeven door H.J. Paris in Amsterdam (figuur 3). In 1943 was de eerste en

enige druk geheel uitverkocht. Ook nu nog is dit boekwerk hét uitgangspunt voor iedereen die zich met strandingsgegevens van Cetacea in Nederland bezig houdt. Het lag in de bedoeling van Van Deirse om de strandingen van walvisachtigen op de Nederlandse kust periodiek te beschrijven en te publiceren. Hij was daardoor altijd in de buurt van zeezoogdierkadavers te vinden (figuur 5). In 1933 beschreef hij de strandingen uit 1931 en 1932 in een uitgave van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam.

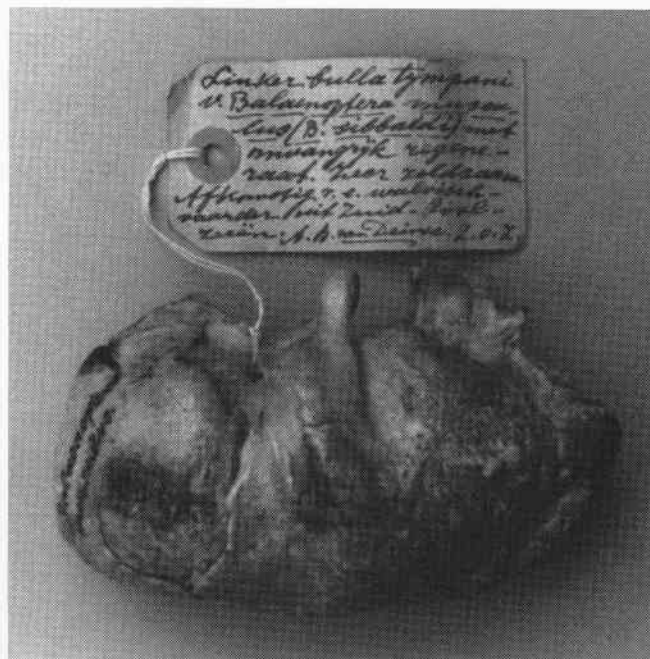
In 1946 verscheen als ZOÖLOGISCHE MEDEDELING de lijst van 1931 tot en met 1944. De gegevens van 1942 tot en met 1951 verschenen tussen 1943 en 1952 in HET ZEEPAARD, het orgaan van de strandgroepen van N.J.N. en N.N.V. In de periode 1953 - 1966 verschenen de strandingsmeldingen van 1952 tot en met 1964 in het 'MEDEDELINGEN-BLAD VAN DE VERENIGING VOOR ZOOLOGIE-KUNDE EN ZOOLOGIEBESCHERMING', dat vanaf 1959 LUTRA heet. Hierdoor is een schat aan gegevens ontstaan. Vanaf 1955, toen duidelijk werd dat de bruinvis *Phocoena phocoena* minder algemeen werd in de Noordzee, werden strandingen van deze soort ook meegenomen in de lijsten. Van veel gestrande dieren bewaarde Van Deirse zelf materiaal, of zorgde ervoor dat het in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden kwam. Het Natuurmuseum Rotterdam bezit er inmiddels ook het nodige van.

bullae

In 1938 publiceerde hij in de ARCHIVES NEERLANDAISES DE ZOÖLOGIE een opvallend geval van bot-genezing van een op onverklaarbare wijze beschadigd geraakt gehoorbeen (*Bulla*) van een blauwe vinvis *Balaenoptera musculus*. Van Deirse had dit fraaie botstuk gekregen via een kapitein van een walvisvaarder die in Rotterdam zijn traan kwam lossen (figuur 4).

Meestal publiceerde Van Deirse alleen. Ik kon zes artikelen terugvinden waar Van Deirse een co-auteur had. De vondsten van skeletdelen van de grijze walvis *Eschrichtius gibbosus* (1937) en van de Beloega *Delphinapterus leucas* (1945) beschreef Van Deirse samen met Dr. G.C.A. Junge.

figuur 3 De handelseditie van het proefschrift van dr A.B. van Deirse; nog steeds een standaardwerk voor wie zich met strandingen van walvisachtigen bezig houdt

figuur 4 Linker gehoorbeen (bullae) van een blauwe vinvis met door Van Deirse geschreven label

Het voorkomen van de reuzenhaai *Cetorhinus maximus* (1965) en van de Mola of Klompvis *Mola mola* (1964) en een nieuwe vondst van de bruine beer (1958) beschreef hij samen met C.J. Verhey. Een ander artikel over de kieuwen van de reuzenhaai schreef hij samen met M.J. Adriani (1953).

Een opvallende reeks van artikelen is het vijftal dat in 1941 en 1942 verscheen in NATURA over het vervoer van vruchten door de egel op haar stekels. Van Deirse baseerde in deze discussie zijn mening, zoals vaak, op oude historische gegevens, hierbij blijkt gevend van een encyclopedische kennis in een tijd van beperkte media.

het bekken van de bruinvis

De bruinvis *Phocoena phocoena* was tot 1950 een zeer algemene soort in Nederland. Elke week kon men wel een dood exemplaar verzamelen van de Nederlandse kust. In zijn dissertatie omschrijft hij uitvoerig het seksuele verschil aan de hand van het rudimentaire bekken bij deze soort. Van Deirse had dan ook zelf vele tientallen dode bruinvissen gevonden en ontleed. Afwijkingen bij deze soort boeiden hem zeer en resulteerden dan ook weer in publicaties. Zo schreef hij in 1943 (HET ZEEPAARD) en 1946 (ZOÖLOGISCHE MEDEDELINGEN) over 'lintstaart-bruinvissen'. In 1935 (DE LEVENDE NATUUR) over 'pseudo-albinisme' en puntsnuit-bruinvissen, die hij *Phocoena phocoena acuminata* noemde, en bruinvissen met conische tanden.

Deze laatste noemde hij *Phocoena phocoena conidens*. In 1946 komt hij in de strandingslijst van 1931 tot 1944 nog eens op deze variëteiten terug. Hershkovitz noemt in zijn *Catalog of Living Whales* uit 1966 (pag. 104) de laatste twee genoemde variëteiten als synoniem voor *Phocoena phocoena*.

Een vraagstelling die Van Deinse boeide gaf vaak aanleiding tot diepgravend onderzoek. Zo resulteerde de vraag 'hoe ratten eieren vervoerden' in een viertal artikelen in *DE LEVENDE NATUUR* (1953: 158; 1953: 180; 1954: 60 en 1956: 238-240). Tweemaal schreef Van Deinse een 'In Memoriam' buiten de couranten. In 1927 in *NATURA* over de botanicus F.A. des Tombe, en in 1954 over zijn tante Mej. P.S.L. van Deinse, zuster van de historicus J.J. van Deinse, dichter van het Twentse volkslied.

Het zou te ver voeren elk artikel van Van Deinse te bespreken. In de bovenstaande selectie heb ik getracht een beeld te schetsen van de veelzijdige bioloog en biologisch historicus dr. A.B. van Deinse aan de hand van zijn publicaties. Door de helderheid van schrijven is het lezen van zijn artikelen

een aangenaam verpozen en door de gedetailleerde weergave is het mogelijk een goed beeld van betreffende situaties te krijgen. Tot zijn dood in 1965 is Van Deinse actief gebleven, getuige drie artikelen die na zijn dood in druk verschenen.

Nog steeds spoelen er dode Cetacea aan op de Nederlandse kust. Van Deinse was bezorgd over het feit dat na zijn dood het werk stil zou vallen. Als elfde stelling bij zijn dissertatie schreef hij: '*Het zou aanbeveling verdienen, indien van rijkswege een bioloog werd aangesteld, om toezicht te houden op het materiaal, dat door aanspoeling, opgraving, enz. gevonden wordt en dat voor museum- of studiemateriaal in aanmerking komt*'. Na zijn dood in 1965 viel het werk inderdaad enige tijd stil, maar werd in het begin van de jaren zeventig opgepakt door de natuurhistorische musea in Amsterdam en Leiden. Momenteel is de situatie zo, dat elke aangespoelde walvisachtige naar het Nationaal Natuurhistorisch Museum in Leiden gaat en geheel of in delen bewaard wordt. Van Deinse zou tevreden zijn.

Erwin J.O. Kompanje

figuur 5 Het spermaceti wordt uit de kop van 'de potvis van Terneuzen' gelepeld; Parkkade, Rotterdam, maart 1937. Van Deinse (met hoed en bril) staat vorschend achter de potvis, geflankeerd door enige belangstellende Rotterdammers

Artikelen over Dr. A.B. van Deirse

Anonymus, In het huis van den Walvisch, "Dol op cetaceen". Telegraaf 19-02-1939: 5

Backhuys, W., Dr. A.B. van Deirse - The Prince of Whales; in: *Blom, N. van der*, Grepen uit de Geschiedenis van het Erasmiaans Gymnasium, 1328 - 1978. W. Backhuys, Uitgever, Rotterdam, 1978, pp. 182 - 192

Kniphorst, W.J., Dr A.B. van Deirse in memoriam. *Natura* 1965 nummer 730: 142-144

Scheygrond, A. Vijftig jaar walvisonderzoek. *Natura* 1964 nummer 725: 186-188

Scheygrond, A. In Memoriam Dr. A.B. van Deirse. *Lutra* 7 (1965): 1-4

Slijper, E.J., Vijftig jaar walvisonderzoek, een jubileum van Dr. A.B. van Deirse. *Lutra* 7 (1965): 5-7

Strijbos, J.P., Dr. A.B. van Deirse; in: *Vogelvrij, mensen en tijden die ik gekend heb*. Schuyt & Co, Haarlem, Antwerpen, 1976, pp. 136-140

Verhey, C.J., In memoriam Dr. A.B. van Deirse. *De Levende Natuur* 1965: 220

DE COLLECTIEBEHEERDERS afl. 6 JAN NIEUWENHUIS

J.G.B. Nieuwenhuis (Rotterdam, 1924) doorliep de HBS, volgde een archiefopleiding en is, alhoewel gepensioneerd, nog steeds actief als archivaris bij het Gemeente Archief Rotterdam. Hij beheert in het museum de recente tropische tweekleppige zeeschelpen en de fossiele schelpen uit het Mioceen en uit oudere lagen.

Al in 1933 of 1934 kwam Jan Nieuwenhuis in het museum. Toentertijd was het nog gevestigd op een zolder van een school in de Dirk Smitsstraat. De heer Landsman zorgde er voor, bijgestaan door de dames Kalkman en Venderbos. Dat contact was verankerd in een familietraditie van verzamelen en van liefde voor de natuur. Jan's grootvader was na zijn pensionering leider van de Haagse vogeltuin. Grootvader verzamelde 'alles' en nam Jan regelmatig mee naar het strand, waar schelpen verzameld werden. Jan's vader (E.J. Nieuwenhuis) had een zeer grote vlinderverzameling, bestaande uit 25000 exemplaren. Die verzameling is nu in Leiden. Voordat dat gebeurde, had Jan's vader trouwens al zijn eerste vlinderverzameling aan het Rotterdamse museum geschonken. Dat was in 1927, toen het museum werd opgericht. Thuis kwamen allerlei bevriende verzamelaars, onder andere uit Nederlandsch Indië, over de vloer, die vlinders voor pa meebrachten. Kortom, Jan Nieuwenhuis heeft het van niemand vreemd.

Collectiebeheerder J.G.B. Nieuwenhuis in het collectiedepot bij een lade Mioceen schelpen; mei 1994

